

ISSN: 1814 - 6961
E-ISSN: 2788-9718

ОТАН ТАРИХЫ

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2021, № 3 (95)

3 /2021

Бас редактор
Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы

Редакциялық алқа

Абдырахманов Толобек Абылович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, И. Арабаев атындағы Қырғыз Мемлекеттік университетінің ректоры (Қырғызстан).

Аяған Бүркітбай Фелманұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Әбусейітова Меруерт Қуатқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының тарихи материалдарды зерттеу жөніндегі республикалық орталығының директоры, ЮНЕСКО-ның «Ғылым және руханият» кафедрасының меңгерушісі (Алматы қ., Қазақстан).

Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекет тарихы институтының директоры (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Әжіғали Серік Ескендірұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Шығыс елдері архитектурасы Халықаралық академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы қ., Қазақстан).

Әлімбай Нұрсан – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік музейінің директоры (Алматы қ., Қазақстан).

Жұмағұлов Қалқаман Тұрсынұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, «Дүниежүзі тарихын зерттеу орталығының» директоры, Геттинген университетінің (Германия) құрметті профессоры (Алматы қ., Қазақстан).

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Италияның Болонья Ғылым Академиясының мүше корреспонденті, ҚР Ұлттық музейінің физикалық антропология лабораториясының меңгерушісі (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Кудряченко Андрей Иванович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Украина Ұлттық ғылым академиясының Дүниежүзі тарихы институтының директоры (Украина).

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Қыпшақтану Халықаралық институтының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық Ұлттық университетінің профессоры (Алматы қ., Қазақстан).

Любичанковский Сергей Валентинович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Орынбор Мемлекеттік Педагогикалық университетінің Ресей тарихы кафедрасының меңгерушісі (РФ)

Мұхтар Әбілсейіт Қапизұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, «Сарайшық» Мемлекеттік тарихи-мәдени қорығының директоры, (Атырау қ., Қазақстан).

Петер Финке (Dr. Peter Finke) – PhD, Макс Планк атындағы Институт, Цюрих университеті (Швейцария)

Сыдықов Ерлан Бөтташұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Уяма Томохико – PhD, Хоккайдо университетінің Славян-Еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Жапония).

Жауапты редактор

Құдайбергенова Айжамал Ибрагимқызы

Ғылыми редактор

Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы

Жауапты хатшы

Мурзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Техникалық хатшы

Зикирбаева Венера Серікқызы

Главный редактор
Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия

Абдырахманов Толобек Абылович – доктор исторических наук, профессор, ректор Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева (Кыргызстан)

Абусеитова Меруерт Хуатовна – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Республиканского центра по изучению исторических материалов Института востоковедения имени Р.Б. Сулейменова, заведующая кафедрой ЮНЕСКО «Наука и духовность» (г. Алматы, Казахстан)

Алимбай Нурсан – кандидат исторических наук, профессор, директор Центрального государственного музея Республики Казахстан (г. Алматы, Казахстан).

Абиль Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства (г. Нур-Султан, Казахстан)

Аяган Буркитбай Гелманович – доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства, (г. Нур-Султан, Казахстан)

Ажигали Серик Ескендинович – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. Международной академии архитектуры стран Востока, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (г. Алматы, Казахстан)

Жумагулов Калкаман Турсынович – доктор исторических наук, профессор, почетный профессор Гёттингенского университета в Германии, директор Республиканского научно-исследовательского центра по изучению всемирной истории Казахского национального университета имени аль-Фараби (г. Алматы, Казахстан)

Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской АН (Италия), заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (г. Нур-Султан, Казахстан)

Кудряченко Андрей Иванович – доктор исторических наук, профессор, директор Института всемирной истории Национальной академии наук Украины (Украина)

Кумеков Болат Ешмухамбетович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Алматы, Казахстан)

Любичанковский Сергей Валентинович – доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой истории России Оренбургского государственного педагогического университета (Россия)

Мухтар Абилсейит Капизулы – доктор исторических наук, профессор, директор Государственного историко-культурного музея-заповедника «Сарайшық» (г. Атырау, Казахстан)

Петер Финке (Dr. Peter Finke) – доктор PhD, Институт Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария)

Сыдыков Ерлан Батташевич – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Нур-Султан, Казахстан)

Уяма Томохико – PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований Университета Хоккайдо (Япония)

Ответственный редактор

Кудайбергенова Айжамал Ибрагимовна

Научный редактор

Козыбаева Махаббат Маликовна

Ответственный секретарь

Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Технический секретарь

Зикирбаева Венера Сериковна

Chief editor
Kabuldinov Ziyabek Yermukhanovich

Members of editorial board

Abdyrakhmanov Tolobek Abylovich – doctor of historical sciences, professor. Rector of I. Arbaev Kyrgyz State University (Bishkek, Kyrgyzstan)

Abuseitova Meruert Huatovna – doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of National Academy of Science Republic of Kazakhstan, Director of the Republican Center for the Study of Historical Materials of the Institute of Oriental Studies named after R.B. Suleimenov, Head of the UNESCO Department “Science and Spirituality” (Almaty, Kazakhstan)

Alimbay Nursan – candidate of historical sciences, professor, Director of the State Museum Republic of Kazakstan (Almaty, Kazakhstan)

Abil Yerkin Amanzholuly – doctor of historical sciences, professor, director at Institute of history of the state (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Ayagan Burkitbai Gelmanovich – doctor of historical sciences, professor, deputy director at Institute of history of the state (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Azhigali Serik Eskendirovich – doctor of historical sciences, professor, corresponding member of eastern countries international academy of architecture, chief researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ehnology (Almaty, Kazakhstan)

Zhumagulov Kalkaman Tursunovich – doctor of historical sciences, academician, professor at Al-Farabi Kazakh National University. Director of the Research Center on World History Studies. Emeritus Professor of German Göttingen University (Almaty, Kazakhstan)

Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, professor, academician of the National Academy of Sciences of the Kazakhstan Republic, member-correspondent of Bologna Academy of Sciences (Italy), head of the laboratory of Physical Anthropology of the National museum of Kazakhstan Republic (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Kudriachenko Andrey Ivanovich – doctor of historical sciences, professor, director of Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kiev, Ukraine)

Kumekov Bolat Yeshmukhameduly – doctor of historical sciences, professor, National Academy of Science Republic of Kazakhstan, director at International Institute of Kipchak Studies, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)

Sergey V. Lyubichankovskiy – doctor of historical sciences, professor, Head of the Department of Russian History, Orenburg State Pedagogical University (Russia)

Mukhtar Abilsseit Kapizuly – doctor of historical sciences, professor, director of the State Historical and Cultural Museum-Reserve “Sarayshyk” in Atyrau (Atyrau, Kazakhstan)

Peter Finke – PhD, Max Planck Institute, University of Zurich (Switzerland)

Sydykov Yerlan Battashevich – doctor of historical sciences, professor, National Academy of Science Republic of Kazakhstan. Rector of the L.N. Gumilev Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Uyama Tomohiko – PhD, professor at Slavic Research Center, Hokkaido University (Japan)

Executive Editor

Kudaibergenova Aizhamal Ibragimovna

Executive Secretary

Murzakhodzhayev Kuanysh Madievich

Scientific Editor

Kozybayeva Makhabbat Malikovna

Technical secretary

Zikirbayeva Venera Serikovna

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ., Шевченко көшесі, 28,

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,

«Отан тарихы» журналының редакциясы

Телефон: +7 (727) 272-46-54

E-mail: Otanhistory@gmail.com

Электрондық мекен-жай:

<http://infohistory.info>

Журнал 1998 жылдан бастап шығады.

Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде

1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж кәуәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

ЭТНОЛОГИЯ ЖӘНЕ АРХЕОЛОГИЯ
ЭТНОЛОГИЯ И АРХЕОЛОГИЯ
ETHNOLOGY AND ARCHEOLOGY

FTAMP 13.09

DOI 10.51943/1814-6961_2021_3_163

ТАРИХИ РЕТРОСПЕКТИВАДАҒЫ ЕУАЗИЯНЫҢ КӨШПЕЛІ
ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ БІРЕГЕЙЛІГІ МЕН ЭТНИКАЛЫҚ СТЕРЕОТИПТЕРІ
(ТУВАЛЫҚТАР МЕН ҚАЗАҚТАРДЫҢ МЫСАЛЫНДА)

Кішкенбаева Жұлдызай Қалыбекқызы¹ , Маслов Халил Борисович^{1*},

Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

²Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты

*Автор-корреспондент

E-mail: zhuldyzaykk@gmail.com (Кішкенбаева), halel_86@mail.ru (Маслов), koz.mahabbat_85@mail.ru (Қозыбаева)

Түйіндеме. Мақала авторларымен тувалықтар мен қазақтардың этникалық автостереотиптері және басқа да этностардың гетеростереотиптері туралы мәселелер қарастырылады. Зерттеу шеңберінде Еуразияның ежелгі және ортағасырлық көшпенділері туралы жазбаша деректерге ретроспективті шолу жүргізіле отырып, Еуразия көшпенділер және қазіргі тувалықтар мен қазақтар туралы тарихи стереотиптерге салыстырмалы талдау жүзеге асырылды. Мәдениетте немесе «дәстүрлі» мәдениеттің үқсас элементтері туралы түсінікте көрініс тапқан көшпенділер стереотиптерінің жалпы қоры анықталды. Ежелгі және қазіргі заманғы стереотиптерге салыстырмалы талдау жүргізу негізінде авторлар белгілі бір сабақтастыққа ие деген қорытындыға келді. Авторлар тобы ежелгі уақытта пайда болған және қазіргі мәдени – этносаралық күн тәртібінде әртүрлі нысандарда қолданылатын гетеростерикалық стереотиптердің бес тобын және автостереотиптердің үш тобын анықтап отыр.

Кілт сөздер: бірегейлік, стереотиптер, этнос, мәдениет, тувалықтар, қазақтар, көшпенділер.

МРНТИ 13.09

ИДЕНТИЧНОСТЬ И ЭТНИЧЕСКИЕ СТЕРЕОТИПЫ
КОЧЕВЫХ НАРОДОВ ЕВРАЗИИ В ИСТОРИЧЕСКОЙ РЕТРОСПЕКТИВЕ
(НА ПРИМЕРЕ ТУВИНЦЕВ И КАЗАХОВ)

Кішкенбаева Жұлдызай Қалыбековна¹ , Маслов Халил Борисович^{1*},

Қозыбаева Махаббат Маликовна²

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева

²Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова

*Автор-корреспондент

E-mail: zhuldyzaykk@gmail.com (Кішкенбаева), halel_86@mail.ru (Маслов), koz.mahabbat_85@mail.ru (Қозыбаева)

Аннотация. В статье авторами исследуются этнические автостереотипы тувинцев и казахов, а также гетеростереотипы других этносов. В рамках исследования проведен ретроспективный обзор письменных данных о древних и средневековых кочевниках Евразии, осуществлен сравнительный анализ исторических стереотипов о евразийских кочевниках и современных тувинцах и казахах. Авторами выявлен общий фонд кочевых стереотипов, отраженных в культуре или в представлениях о подобных элементах «традиционной» культуры. На основании проведенного сравнительного анализа древних и современных стереотипов авторы пришли к выводу, что они имеют определенную преемственность. Авторы выделили пять групп гетеростерических стереотипов и три группы автостереотипов, которые возникли в древности и в различных формах используются в современной культурной и межэтнической повестке дня.

Ключевые слова: идентичность, стереотипы, этнос, культура, тувинцы, казахи, кочевники.

**IDENTITY AND ETHNIC STEREOTYPES OF NOMADIC PEOPLES OF EURASIA
IN HISTORICAL RETROSPECT (CASE OF TUVANS AND KAZAKHS)****Kishkenbaeva Zhuldyzay Kalibekovna¹ , Maslov Khalil Borisovich^{1*},****Kozybayeva Mahabbat Malikovna² **¹L.N. Gumilyov Eurasian National University²Ch.Ch. Valikhanov Institute of history and Ethnology

*Corresponding author

E-mail: zhuldyzaykk@gmail.com (Kishkenbaeva), halel_86@mail.ru (Maslov), koz.mahabbat_85@mail.ru (Kozybayeva)

Abstract. In the article the authors investigate ethnic autostereotypes of Tuvans and Kazakhs, as well as heterostereotypes of other ethnic groups. As part of the study, a retrospective review of written sources on the ancient and medieval nomads of Eurasia was made as well as a comparative analysis of historical stereotypes about Eurasian nomads and modern Tuvans and Kazakhs. The authors identified a common basis of nomadic stereotypes reflected in culture or in ideas about similar elements of “traditional” culture. Based on the comparative analysis of ancient and modern stereotypes, the authors came to the conclusion that they have certain continuity. The authors identified five groups of heterosteric stereotypes and three groups of autostereotypes that arose in antiquity and are used in various forms in the modern cultural and interethnic agenda.

Key words: identity, stereotypes, ethnos, culture, Tuvans, Kazakhs, nomads.

Кіріспе. Бірегейлік ұғымы психология, этнография-этнология, мәдени антропология, әлеуметтану сынды бірқатар гуманитарлық ғылымдардың глоссарийіне енгізілуімен қатар әлеуметтік, экзистенциалды, діни, кәсіби, тілдік, жыныстық психикалық модельді көрсететін күрделі ғылыми мәселеге айналууда. Бірегейлік – адам психикасының ерекше қасиеті, оның сыртқы әлемге қатысты өзін-өзі бейнелеуі, онымен табиғи үйлесуі немесе бірқатар негізгі немесе ресми белгілері бойынша ерекшеленуі. Әр ұлттың өзіндік қайталанбас әлемін тануы арқылы рухани, психологиялық иірімдеріне бойлауында этникалық бірегейлікті түрлі әдістермен танудың маңызы зор.

Этникалық бірегейлік қазіргі ғаламдық жаһандануда постиндустриалды дамуда маңызды елеулі рөл атқаратын формалардың біріне айналууда. Өз кезегінде ол айқын діни ұстаным және әлеуметтік серпіліс жағдайында өзінің этникалық тобын бүкіл әлемге танытудың әрі қарсы қоюдың түбегейлі формаларын қабылдай алады. Сондықтан этникалық бірегейліктің бүгінгі таңдағы формаларын және оның белгілерін зерттеу – қазіргі гуманитарлық ғылым, оның ішінде тарих пәні үшін өзекті болып табылады. Этникалық бірегейліктің негізі өзегі – этноцентризм. Ол тіл немесе сөйлеу белгілері, дене психологиясы – мимика, ым – ишара, антропологиялық нышан, мінез-құлық тұрғысындағы этникалық айқын белгілер сипатындағы этикалық қалыптарды анықтау құралы ретінде әрекет етеді. Бұл белгілер белгілі бір этникалық мәдениеттің әсерінен қалыптасып, қоғамдағы адам мінез-құлқының өзіндік сипатының маңызды бөлігі болып өрістейді.

Этникалық стереотиптің қазіргі ғылыми түсінігі әртүрлі деңгейдегі талдау теорияларын қолданған З. Фрейд, А. Адлердің индивидуалистік теорияларына бастап, К.-Г. Юнг, Э. Фромм, С. Московичи және бірқатар зерттеушілердің нақты әлеуметтік теорияларына дейінгі аралықтағы сан алуан ізденістер үрдісін өткеруде (Тощенко, Хухорева, 2009:124).

Материалдар мен әдістер. Мақала жазу барысында авторлар салыстырмалы-тарихи және типологиялық әдістерге сүйенді. Сонымен қатар жұмыс мақсатына сәйкес нақты материалды саралауда компоненттік талдау, салыстырмалы-тарихи, салыстырмалы зерттеу әдістері қолданылды.

Талқылау. Этникалық стереотиптер – ұжымдық, тұрақты, жалпыланған және жеңілдетілген эмоционалды түрде боялған, бір этникалық топтың басқа топ туралы немесе өзі туралы түсінігін білдіретін әлеуметтік стереотиптердің түрлері. Қазіргі гуманитарлық ғылымдағы стереотип ұғымы пәнаралық сипатқа ие десек, ол 1920 жылдары әлеуметтану мен әлеуметтік психологияда барынша дамыды. Өткен ғасырда ол құлашын кеңге жая отырып, коммуникация теориясы, этнология, мәдениет, әдебиет, тіл философиясы және тарих тұрғысынан талдау тақырыбына айналды.

Олар негізінен күнделікті сана деңгейінде қалыптасып, келесі ұрпаққа бір мәнді субъектілер түрінде беріледі. Мазмұны, әдетте, басқа этникалық топтағы адамдардың психологиялық ерекшеліктері мен мінез-құлқы, оның моральдық, ақыл-ой, физикалық қасиеттері, осы қасиеттер туралы пікірлерді бағалау жүйесін белгілейді. Сондай-ақ күрделі табиғатына сәйкес осы қауымдастықтың немесе топтың адамдарына қатысты іс-әрекетке арналған рецепт болуы да мүмкін. Этникалық стереотиптердің мазмұнына факторлардың үш негізгі тобы айрықша әсер етеді. Біріншіден, стереотипті топтың ерекшелігі (оның психологиясы, мәдениетте және күнделікті санада орнықан құндылықтар жүйесі,

элеуметтік-тарихи дамуы). Екіншіден, топтар дамуының элеуметтік-саяси және экономикалық шарттары және олардың өзара байланысы мен ықпалдастығы кезінде қалыптасқан ерекшелігі. Үшіншіден, тарихи өзара іс-қимылдың ұзақтығы мен тереңдігі. Типологиялық тұрғыдан алғанда этникалық стереотиптер гетеростереотиптер мен автостереотиптерге бөлінеді (Стефаненко, 1999: 227-235).

Автостереотиптер – белгілі бір этникалық топ мүшелерінің өздері туралы асыл мұраты (идеясы). Бұл жағдайда этникалық стереотиптің объектісі болып олардың этникалық тобының ең байырғы типтік өкілдері саналады. Автостереотиптер, әдетте, оң бағалар жиынтығын білдіреді. Десе де кейде этникалық азшылықтар арасында өзін-өзі теріс бағалау көріністері кездеседі. Мәртебесі төмен санаттағы мұндай топтар салыстырмалы түрде алғанда өздерінің қоғамдағы төмен деңгейдегі түрлі элеуметтік, психологиялық жағдайларымен келісуі не келіспеуі мүмкін. Мұндай жағдайларда олар теріс автостереотиптерді және оң гетеростереотиптерді дамыта түседі. Тұтастай алғанда автостереотиптер оң және теріс элементтердің тепе-теңдігіне ие болып табылады.

Этникалық гетеро және автостереотиптердің қалыптасуына төмендегі жағдайлардың үш тобы өрісті ықпал ететіне баса көрсетілуде: 1) нормал, құндылықтар, мұрат (идея), императивтердің белгілі бір жиынтығын құрайтын қоғамның саяси, экономикалық және діни жүйелері. Ең дұрысы, бұл жиынтықтың қалыптасуы этникалық элитаның құндылық бейнесіне, шындықты құндылық атрибуттауына тән дәйекті бірлікте байыптауда маңызы зор деуге болады; 2) жеке адамның қоршаған ортасындағы нормалар, құндылықтар, мұраттар мен императивтердің элеуметтік-психологиялық көрінісі. Десе де коммуникативті байланыстар өз ішінде неғұрлым түйықталған сайын жеке тұлғаның белгілі бір топ аясында өз табиғатын неғұрлым оңай танытыны анықталды; 3) жеке тұлғаның жеке психологиялық болмысы, яғни тұлға өмірінің нақты фактілерінің жиынтығы (Стефаненко, 1999: 227-235).

Ғылыми зерттеу нысаны ретінде Орта Азияның тува мен қазақтар сынды түркітәлді халқын қарастыруға болады. Таңдау өзегін бағамдағанымызда, бір жағынан халықтардың этникалық жақындығын, екінші жағынан айтарлықтай айырмашылықтардың болуына байланысты туындайтынын назардан тыс қалдырмаймыз.

Бұл бірқатар маңызды тарихи факторларға байланысты екені мәлім. Ең бастысы, қазіргі тувалықтар мен қазақтар Орта Азия көшпенділерінің тікелей этникалық және мәдени ұрпақтары болып табылады. Олардың қазіргі қоныстану ареалы тұтастай алғанда ежелгі түркі халықтарының мекендеу аумағымен ғана емес, сонымен қатар көшпелі өмір салты пайда болған өңірмен де тарихи сабақтас әрі тамырлас. Бұл ретте аталған ұлттар қазіргі этнографиялық уақытқа дейін өмір сүрген арнадағы кейбір жағдайларда белгілі бір дәрежеде жүзеге асыруды жалғастыру үстінде. Сонымен қатар түркі тілдер қайнары аясында бір бұлақтан нәр алғанымен, тувалықтар мен қазақтар оның әртүрлі салаларына жататыны белгілі. Тувалықтар саян, қазақтар қыпшақ тобына жатады. Осы сипаттағы тарихи тамырластық таңдалған тақырыптың аясында қолда бар этнографиялық деректерге тарихи және салыстырмалы талдау жүргізіп, ортақ сипаттарын айқындай түсуге мүмкіндік береді.

Нәтижелері. Тува халқы өздерін тарихи тұрғыда «тыва», «тыва кижі» деп атайды. Олар Азия құрлығының геофизикалық орталығында, Енисей өзенінің жоғарғы бассейнінде (тув. яз. Улуг-Хем) орналасқан Тыва Республикасының таңдаулы (титулды) ұлты.

Конфессиялық діни наным-сенімі буддистер болғанымен, дегенмен дәстүрлі ұстанымдағы мен шаманизм дәстүрі сақталады. Вей, Суй (581-618 жж.) және Тан (618-907 жж.) әулеттерінің Қытай шежірелерінде «дубо», «тубо» этнонимі бар тайпалар туралы алғашқы мәліметтер ерте орта ғасырларға жатады. Этностың түпкілікті шоғырлануы және ортақ этнонимнің бекітілуі XIX ғасырдың басына түсп-түс келеді (Анайбан, Маннай-оол, 2013).

Қазақтар өздерін дәстүрлі ұғымға сай «қазақ» деп атайды. Олар Қазақстан Республикасының таңдаулы (титулды) ұлты. Діни сенімі сунниттік мұсылмандар. Қазақ халқына қатысты тарихи деректер XIV–XV ғасырлардағы тарихи оқиғалармен сабақтас. Алтын Орданың ыдырауымен байланысты орын алған маңызды оқиғалар қазақ тарихының белесті кезеңі. Алып империя аумағында Сібір, Қазақ, Қазан хандықтары, Ноғай ұлы құрылды. Этностың терең шоғырлануы XVI – XVII ғасырлармен сабақтас.

Ұлттық бірегейлік мәселелерімен айналысатын зерттеушілер республиканың тувалық емес халқына (негізінен орыс) қатысты тувалықтардың автостереотиптеріне орай бірқатар гетеростереотиптерді айқындады. Қазақстан Республикасындағы негізгі этникалық қатынас Тыва сипатындағы көрінгенімен (қазақтар мен орыстар), Қазақстанда осынау өзекті мәселе өте күшті сипатта көрінеді.

Мәселен, тувалықтарға қатысты орыстар байыптауларында «басқыншылық», «оқшаулану» және «өзін-өзі қамтамасыз етудің жоғары деңгейі» сипатталады. Ресейлік ақпарат берушілердің бірінің айтуынша, «басқыншылық (агрессивтілік) – барлық тувалықтардың ішкі мәні». Тувалықтарға тән ұлттық сипаттардың бірі ретінде суық қару – пышақты кию жиі айтылады. Тувалықтарға қатысты респонденттердің басқа топтары «белсенді», «көпшіл», «мақтаншақ», «табанды» деген сипаттағы гетеростереотиптерді атайды (Ооржак, 2019: 38-47).

Тувалықтар өз ұлттарына қатысты астам мінеземелерді қабылдай бермейді. Автостереотиптер қатарында өмірді бағалаудағы «шынайылық», «аңғалдық», «еркіндік», «күш», «сенімділік», «қыңырлық», «эмоционалдылықты» атауға болады (Ананьева, т.б., 2020: 121-138).

Басқа зерттеулерде тувалықтардың «портреті» сауалнамаға қатысушылардың пікірінше, «мейірімді»,

«мақтаншақ», «ақылды», «құрметті», «сәл жалқау», «қызғаншақ», «ойланбаған шешімдер қабылдайды», «тез ашуланшақ», «қатал мінезді», «еңбекқор», «талантты», «адал», «батыл», «әрқашан көмекке келеді», «Отанын сүйеді» (Донгак, 2019: 43-48).

Тувалықтар үшін ортақ тұрмыстық белгілердің бірі ретінде дәстүрлі тағамдарда етке артықшылық беру аталады. Ол байырғы мәдени мұраның ажырамас құнды бөлігі ретінде қабылданады.

Тувалық ғалымдардың пікірінше, автостереотиптерге тувалықтардың дәстүрлі түрдегі оқшауланған және қатал табиғи жағдайларда (күрт континентальды) өмір сүруі әсер еткені бар. Ол тек мал шаруашылығында ғана емес, сонымен бірге аңшылық кәсіптерінің едәуір бөлігін қамтыды (Ламажаа, 2018: 70-79).

Қазақстандық студенттер арасында өткізілген биполярлық сараптамаға сәйкес, автостереотиптер мен гетеростереотиптердің орташа есеппік көрсеткіштерінің статистикалық талдауы пайыздық арақатынаста автостереотиптердің психологиялық сипаттамалары төмендегі ұстанымдармен екшелгені байқалды: «қонақжай», «жомарт», «мейірімді», «ақылды», «жақсы», «ашық», «ұнамды» (Алматы қаласының респонденттері); «қонақжай», «мейірімді», «бейбітшіл», «ашық», «ұнамды» (Шымкент қаласының респонденттері); «қонақжай», «сыпайы», «жақсы», «сенімді», «жағымды», «қайырымды».

Қазақтар туралы гетеростереотиптер мына ұғымдарды қамтиды: «көңілді», «қонақжай», «импульсивті», «ақкөңіл», «көпшіл», «отаншыл» және «ұлттық мақтаныш сезімдері күшті» (Аймағанбетова, 2006: 90-100).

Ұлтты сипаттағы басты «қасиеттерді тіркеу» әдісі бойынша жүргізілген басқа зерттеулерде автостереотиптер басымдылығы байқалады: қонақжайлылық – 10 адам, мейірімділік – 8 адам, жалқаулық – 6 адам, патриотизм – 4 адам, ұқыптылық – 3 адам және «кеудемсоқтық» – 2 адам. Сондай-ақ дәстүр, үлкендерді құрметтеу, дауқестік, тәуелділік, отбасы, қарапайымдылық және басқа сипаттағы стереотиптер бойынша бар-бір жауап берілді. Осы әдістемені қолдана отырып, орыстардың қазақтар туралы мынадай гетеростереотиптері анықталды: ауқатты – 4 адам, мейірімді – 3 адам, пейіл тарлығы – 3 адам, өркөкірек – 3 адам, ақ көңіл – 3 адам, қайырымды – 3 адам; 5 адам қазақтар жайында мүлдем білмейтінін айтқан. Жауапкершілігі зор, діншіл, көп балалы, мейірімді, түйық және басқалар сипатында бір-бір жауап алынды (Андрейченко, 2018: 16-23).

Қазақтар арасында кең таралған тұрмыстық автостереотиптердің бірі – гетеростереотип ретінде кездесетін ет тағамына тәуелділік аталады. Әдетте бұл белгілі бір қасаң өлшеммен екшеледі де орыс немесе еуропалық тағамдарға қарама-қайшы қарастырылатыны бар Қазақ мәдениетінде ет тағамдары ас атасы деп бағаланады (Алибек и др. 2018: 106).

Бір қызығы, егде тартқан ер адам ретінде жиі көзге елестейтін «дәстүрлі» қазақ табиғаты туралы қалыпты белгілердің бірі – ер адамда пышақтың болуы. Бұл атрибут пышақ басты құрал болған кездегі дәстүрлі мәдениеттің экономикалық тетіктерін аңғартады. Соңғы уақытта елдегі қазіргі экономикалық және саяси үрдістердегі дағдарыстарға орай ұлттық мифологияның өсуі байқалды. Сонлай мифологемалардың бірі – қазақтардың тарихи жауынгерлік өр рухтағы тұлғалы сипаты зерделенеді.

Қазіргі қазақ қоғамына қатысты алғанда оның өзіндік күрделі құрылымы бар деп айтуға болады. Бұл ретте рулық, жершілдіктен басқа тілдік белгілері бойынша бөлінудің болғаны байқалады. Бір қарағанда тілдік тұрғыдан алғанда қазақ қоғамының бір бөлігі басқа бөлікті түсінбейтіндей болып көрінуі мүмкін. Мәселе ақпаратты тұтытуда және әр түрлі тілдік ақпараттық өрістерге енудегі қазақ және орыс тілдерінің өзара түйткілдерінде. Қазақ қоғамы үшін этносты нығайтатын, оның тұрақты жағдайын қолдайтын және одан әрі дамуға мүмкіндік беретін белгілерді зерттеу барынша өзекті. Бұл сипаттар аумақтық оқшаулануына байланысты орыс мәдениетімен өзара іс-қимыл және ықпалдастық үрдісіне аз тартылған қазақтарды тувалықтардан ерекшелендіреді.

Қазіргі кезеңдегі тува және қазақ ұлттары үқсастығының маңызды бөлігі санатында «өзін» Еуразия көшпелі өркениетімен сәйкестендіру болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда, көшпелі өмір салтының байырғы мұрасына байланысты орын алған және орын алып отырған таптаурындарды диахрондық аспектіде қарастыру өте қызықты десек болады.

Көне тарих пен құнды тарихи деректерге жүгінсек, көшпенділердің гетеростереотиптері мен автостереотиптері бойынша деректерді бірқатар ежелгі және ортағасырлық жазба дереккөздерінен қарастыруға болады.

Атақты антикалық географ Геродоттың еңбегінде ертедегі көшпенділердің қалыпты сипаттамасы анық байқалатын бірқатар мәліметтер келтірілген. Ең маңыздылары – жеңілмейтін скифтер бейнесі. Оның пікірінше, басты себеп – қалалар мен егістік жерлер болмаса, олар өздерінің мал табындарымен бір жерден екінші орынға оңай көшіп ауысып отырады.

Геродот Скифтердің әскери әдет-ғұрыптарына қатысты этнографиялық құнды мәліметтер келтіреді. «Жылына бір рет өз аймағында әр билеуші шарапты араластыруға арналған ыдыс дайындайды. Бұл тостағаннан жауды өлтіргендер ғана ішеді. Жауды өлтірмегендер бұл ыдыстан шарап іше алмайды, бірақ өз ортасынан аласталғандай шетте отыруы керек. Скифтер үшін бұл ұят. Керісінше көптеген жауларын өлтіргендердің барлығына екі тостағаннан беріледі де олар бірден сіміріп алады» (Геродот, IV, 64-66).

Ал Фукидид болса «Пелопоннес соғысының тарихында» скиф халқы туралы: «97. Бұл соңғылармен еуропалық патшалықтарды салыстыру мүмкін емес, олардың бәрі бірауызды болса да тіпті Азияда

скифтерге қарсы тұра алатын адамдар жоқ» деп жазады (Гаркавец, 2005: 81-82).

Страбон жоғарыда айтылғандарды растай отырып, «VII. 4.6... көшпенділер қарақшылардан гөрі жауынгерлер... Гомер бұл адамдарды бір уақытта «әділ» және «кедей» деп атады. Шынында да, егер оларға жер жалдау ақысы дұрыс төленсе, онда олар ешқашан соғыс бастамас еді». Тайпа туралы айта отырып, Страбон «көршілерге шабуыл жасап, содан кейін келісімдерге ойысатын басқа да көшпелілердің өмір салты осындай сипатта» дейді (Страбон, XI, 3).

Өз кезегінде антикалық дәуір авторы Эфор болса скифтерге жоғары әділеттілік, тақуалық және вегетариандық, қарапайым өмір салты, мүліктік және отбасылық кеңдік, эвномия, жеңілмеу қасиеттері тән екенін көрсетеді. Әрине, скифтерді идеализациялау айқын десек, бұл мәселе Н.С. Широкова, С.А. Тахтаджян жұмыстарында арнайы қарастырылған (Широкова, 1979: 124-138; Тахтаджян, 2001).

Кейінірек тарихшы IV. в. Аммиан Марцеллин көшпелі Алан тайпалары туралы: «Олар түрлі әскери мәнердегі жаттығулардың тамаша жауынгерлері. Сондықтан скиф тектес парсылар әскери істерде өте тәжірибелі» (Аммиан Марцеллин, XXXI, гл. 2, 17-25) деп жазды. Басқа үзінділерде «ұрыста қайтыс болған адам бақытты деп саналады... ал қартайғанға дейін өмір сүріп, табиғи өліммен өлгендерді нақұрыс пен қорқақ сияқты аяусыз мазак етеді» (Аммиан, 2015: 22), сондай-ақ «олар адамды өлтіру сияқты мәнсіз іспен мақтанбайды, даңқты олжа түрінде өлтірілгендердің терісін соғыс тұлпарларына іліп қояды» деп көрсетеді (Аммиан, 2015: 22).

Көне және ерте орта ғасырлар тоғысында Шығыс Еуропада көшпенділердің жаңа жойқын легі пайда болды. Олар туралы Агафийдің Савирге қатысты айтқан сөзіне дейін келтіруге болады: «Соғыс пен тонауға дейін өте үлкен және алып, өте ашкөз, үйден тыс жерде өмір сүруді жақсы көреді, әрқашан бейтаныс адамды іздейді, бір ғана пайда мен олжа үміті үшін бір-біріне қосылып, досынан жауға айналады. Өйткені бірде римдіктермен, бірде парсылармен одақтасып соғысып, енді бірде өзара соғысып, жиған-тигендерін талан-таражға салып сатып жатқаны» (Левченко, 1953: 116-117).

Тұтастай алғанда, ерте кезеңдегі көшпелілерге қатысты байырғы мәдениетте әскери агрессивті сипаттағы көзқарас үстем болғанымен, бірақ одан әділ және адал адамдар мен қауымдастықтардың нақты бейнесі қалыптасқаны анық.

Дала белдеуінің екінші жағында, яғни Қытайда Жүніс және Дисцілік (дисцы) тайпаларымен тығыз байланыс нәтижесінде Солтүстік Қытайдың ерте көшпелілерінің әскери агрессивтілігі туралы нақты сипаттағы гетеростереотиптер пайда болды.

Оған мысал ретінде «Го юй» ден мысал келтіруге болады: «[15] Дисціліктер (дисцы) үлкен шошқалар сияқты ашкөз, ал қасқыр немесе қасқыр сияқты ашкөз, оларды қанықтыру мүмкін емес» (Таскин, 1987: 286). Басқа үзіндіде өзгеше контексте «[20] ...сонымен қатар тұтас қаңқалар тек жундар (жуны) мен дискіліктерге (дисцы) ғана беріледі, бірақ олар дөрекі және ұры, ұқыпсыз және тәртіпсіз, ашкөз және мызғымас. Олардың қызуы тежелмейді, сондықтан олар жабайы аңдар мен құстарға ұқсайды» деп сипатталады (Таскин, 1987: 288-289).

Дао-гун жауынгер жундар (жуны) мен дискіліктер (дисцы) «[163] ...туралы: «Жундар мен дискілер туыстық қатынастарды сақтамайды және басып алуға бейім, оларға шабуыл жасаған дұрыс» дейді. Вэй Цзян болса: «жундарға қарсы жорықта әскерді шаршату - бұл чжухудың орталық жазығындағы адамдардан айрылу. Біз [жорықта] сәттілікке жетейік, нәтижесінде жабайы аңдарды аламыз, бірақ адамдардан айырыламыз. Оларды қалай пайдалануға болады? Оның үстіне жундар (жуны) мен дискіліктер (дисцы) жер үшін өмір сүріп, жерге аса ұқыптылықпен қастерлей қарайды» деп түйеді (Таскин, 1987: 490).

Айта кету керек, жазбаша дереккөздерде оң стереотиптермен салыстыруға болатын кейбір мәліметтер пайда болды. Олар қонақжайлылық пен адалдықты ұсынады. [107] Вэнь-гун он екі жыл бойы дисктермен бірге болғаннан кейін, Ху Ян: «бір кездері біз мұнда дисктер арасында қуаныш табу үшін емес, өз ісімізді аяқтау үшін келдік. Содан кейін Мен: «біз дисктерге жүгіреміз, оларға жету оңай, егер біз өте мұқтаж болсақ, олардан қанағат аламыз, демалып [олардың арасында], Біз қоныстануға болатын ең ыңғайлы орынды таңдаймыз...» (Таскин, 1987: 435). Стереотипке Чжун-Эр мен оның Дисней әйелінің диалогы кіруі мүмкін: «әйеліне жүгініп, Чжун-эр: «мені жиырма бес жыл күт, егер Мен осы мерзімнен кейін келмесе, басқасына үйлен», – деді. Әйелі күліп: «жиырма бес жылдан кейін менің қабірімде үлкен кипарис өседі, бірақ мен сізді әлі күтемін (Таскин, 1987: 453).

Қытай дереккөздері көшпелілерге қатысты ежелгі стереотиптердің жиынтығын көрсетеді. Автостереотиптерді талдау әрне күрделірек. Бұл көшпенділердің өздері туралы пікірлері бізге сол жазбаша дереккөздер арқылы келгенімен байланысты болса керек. Сондықтан олар мәтін авторларының гетеростереотиптерінің жаңғырығы болуы мүмкін.

Самосат Лукиан Токсарис скифінің аузына келесі сөздерді дарытады: «Бізде үнемі соғыс жүріп жатыр, біз басқаларға шабуыл жасаймыз немесе шабуылдарға төтеп береміз немесе жайылымдар мен олжаларға байланысты шайқасқа шығамыз...» (Гаркавец, 2005: 319-320).

Мұны Хундарға қатысты Ши Ци туралы жазба жолдарда Чонгхан Юэ былай дейді: «...ашық түрде соғысты өз кәсібі деп санайды» (Таскин, 1968: 46).

Мың жылдан кейін 513 жылы Захари Ритордың айтуынша, савиралар Иранмен келіссөздерде жоғарыдағы мәтінмен сарындас ұқсас сөздерді айтады: «Біз қару-жарақпен, садақпен және қылышпен өмір сүреміз және ет тағамдарының барлығын қолдаймыз» (Пигулевская, 1941: 149-150).

Ежелгі түркі руникалық ескерткіштері ерте орта ғасыр дәуіріндегі көшпелі қоғамдарда өмір сүрген автостереотиптер табиғатын шынайы танудың өзегі болып табылады.

Мәселен, Онгин сына тастарынан: «1. Мен көптеген қалаларға шабуыл жасадым, басып алдым, оның әскері келді. Халық оларды мені таң қалдырды, олардың бегі қашты... болды... табғач халқы... мен жеңдім, ұрдым, сындырдым, жеңдім... олардың өліміне дейін» (Малов, 1959: 50).

Басқа мәтіндерден, атап айтқанда Білге қаған, Күлтегін тұлғалары ортағасырлық көшпенді үшін өзін-өзі танудың маңызды бөлігі болғанын түсінуге болады. Алайда басқа автостереотиптер ұшырастып отырды. Күлтегін мәтінінде түріктерге қатысты мынадай жолдар келтірілген: «...және оның үстінен билік құрған қағанға (сол кезге дейін) өлім әкелді; табғаш халқы өздерінің мықты ер ұрпақтарының құлы және өздерінің таза әйел ұрпақтарының құлы болды. Түркі билеушілері өздерінің түркі есімдерін (яғни, атақтары мен атақтарын) қосып, табғаш халқы билеушілерінің атағын қабылдап, табғаш халқының қағанына бағынды» (Малов, 1951: 39-40). Түркі әйелдері таза, ал ер адамдар мықты болып көрінуінен гендерлік рөлдерінің айқын кейпі танылады.

Түркілердің табғачтарға (қытайларға) қатысты гетеростереотиптерін атап өту маңызды дер едік. Оларға түркілерге айлакер, опасыз, бай болып көрінеді: 5. Табғач халқы (бізге қазір) «шектеусіз алтын», «күміс», «ішімдік» (немесе: астық) және «жібек» (әрдайым) деп тәтті сөз сөйледі. Зергерлік бұйымдары «сәнді» зергерлік бұйымдары арбай отырып, олар соншалықты (яғни өте) алыс (өмір сүрген) халықтарды қатты қызықтырды. (Сол) жақын орналасып, содан кейін олар өздеріне жаман қасиеттерді сіңірді. 6. Табғач халқы мен олардың жақтастары (шынайы жолдан) жақсы және ақылды адамдарды, асыл тұлғаларды аластай алмады (алмады). Бірақ егер (жеке тұлғалар) түркілерден (және азғырылған) болса, онда бүкіл рулар (тіпті) жекжаттарға дейін (неке туысына дейін) қабылданбады (Малов, 1951: 34-35).

Жоғарыда зерделенген күрделі де қызықты мәселелерден келесі қорытынды жасауға болады. Көшпенділер автостереотиптерінің (жауынгерлік рух, ет тағамдары, қонақжайлылық) және гетеростереотиптердің оларға қатысты нақты сәйкестігі аңғарылады. Бұл күрделі құбылысты қалай түсіндіруге болатындығы туралы айқын сұрақтар туындайтыны анық. Көшпелілердің үнемді үдемелі қозғалыстағы өмір салты физикалық және психологиялық ұтқырлыққа ие ерекше қоғамдардың қалыптасуына әсер етті. Кейбір мәтіндерде кездесетін көшпенділер болмысына қатысты түйткілдер, бұл «қатал» примитивизм рухындағы әсерлеудің (идеализация) нысаны бола алатын көшпелі өмір салтымен байланысты деп болжауға болады (Тахтаджян, 2001).

Тарихи дереккөздерден көрініп тұрғандай, ұзақ тарихи дәуірлерде гетеростереотиптердің де, автостереотиптердің де тұрақтылығы орын алып отырды. Бұл өз кезегінде тувалықтар да, қазақтар да этнографиялық тұрғыда қазіргі заманға дейін қолданған көшпелі өмір салтының күшті консервативті тұрақты сипатынан туындайды. Мыңдаған жылдар бойы қалыптасқан өмір салты мен шаруашылық түріне байланысты мінез-құлық үлгілері скифтерге де, ортағасырлық түріктерге де тән болғаны тарихтан мәлім. Ал олардың бірқатары қазіргі тува және қазақ қоғамында кездеседі.

Гетеростереотиптердің қатынасы мен өзіндік сипатын жан-жақты анықтау қажет. Байырғы кезеңдері ол көбінесе ежелгі қоғамдарда үстемдік еткен «бөтен» құндылықтарға деген қарсылыққа байланысты болды. Әлеуметтік-экономикалық қатынастардың дамуына байланысты көбінесе тікелей әскери қақтығыстар түрінде қалыптасқан әртүрлі топтар өкілдерінің өзара ықпалдастығы маңызды болды. Өз кезегінде бұл «басқаларға» қатысты жағымсыз стереотиптердің беоең алуына әкелді. Қазіргі кезеңде теріс гетеростереотиптер тарихи клишелердің әсіресе ортағасырлық көшпенділерді тұрақты антагонистер ретінде ұсынатын орыс респонденттері арасындағы кейбір қайшылықты байламдармен байланысты байқалады (1 кесте).

1 кесте. Тарихи көздерден алынған гетеростереотиптер және қазіргі заманғы деректер

Дереккөз мәтіні	Тувалықтар	Қазақтар
«...егер біз өте мұқтаж болсақ, олардан қанағат аламыз», «әділ»	Қонақжай, ақкөңіл	қонақжай, ақкөңіл және ақкөңіл, жанашыр
«керемет жауынгерлер», «басып алуға бейімділігі бар», «соғыс пен тонауға дейін ашкөз», «көшпенділер, керісінше, жауынгерлер», «дөрекі», «мызғымас», «ыстық қанды»	белсенді, табанды, агрессивті	импульсивті, табанды
«бұл адамдар бізді қатты жек көреді»	мақтаншақ (өркөкірек)	өркөкірек
«тәртiпсi», «жеңiл ойлы»	жалқау	жалқау
«ашкөз»	-	етті көп жейді

2 кесте. Тарихи көздерден алынған автостеротиптер және қазіргі заманғы деректер

<i>Дереккөз мәтіні</i>	<i>Тувалықтар</i>	<i>Қазақтар</i>
«бізде үнемі соғыс жүргізіледі», «олар соғысты өз кәсібі деп санайды», «Біз қару-жарақпен, садақпен және қылышпен өмір сүреміз», «мен көптеген қалаларға шабуыл жасадым, басып алдым...», «мен жеңдім, ұрдым, сындырдым, жеңдім...»	батыл, күшті, сенімді, қыңыр, эмоционалды, тез ашуланшақ, қатал мінезді	жауынгер
«таза» және «мығым»	шынайылық, аңғалдық, еркіндік, мейірімді, мақтаншақ, ақылды, құрметті, талантты, адал	Ақжарқын, ақылды, жақсы, мейірімді, ашық, ұнамды
«кез келген ет тағамдарынан күш-қуат жинаймыз»	«тұтынуудағы ұстамдылық»	«көп ет тағамдарын тұтынамыз»

Бұл кестеде көріп тұрғанымыздай, автостеротиптер үш негізгі топқа топтастырылған. Ежелгі уақытта да, қазіргі кезеңде де олар көбінесе экономиканың белгілі бір түрімен айналысатын қоғамның бөлігі ретінде адамға қойылатын жалпы талаптарға байланысты болып келеді. Әр этносының идеалды дәстүрлі өкілі туралы идеяға сүйенуі әр алуан болған.

Қорытынды. Ежелгі және қазіргі заманғы стереотиптерді салыстырмалы талдауға сүйене отырып, олардың белгілі бір сабақтастығы туралы айтуға болады. Гетеростереотиптер тобында бес маңызды нысан сәйкес келеді. Автостереотиптер тобында басты-басты үш нысан бар. Стереотиптердің негізгі бөлігі, әрине, әлеуметтік-экономикалық ұйымның алдыңғы формалары және басым экономикалық сипаттағы көшпелі мал шаруашылығымен байланысты. Тувалықтар мен қазақтар мәдениетінің «дәстүрлі мәдениетке» жақындығы шаруашылық жүргізудің осы нысандарына тікелей хронологиялық жақындығымен көрінеді. Бұл ретте маңызды фактор ретінде бұрынғы Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін барлық халықтарды қамтыған ойлаудың архаизациясын баса көрсетеміз. Ол әр ұлттың ұлттық қасиеттерін жаңғырту талабынан туындап жатты. Ұлттық сана-сезімдегі сілкініс қасиетті дінін, ата тарихы, ана тілін, рухани құндылықтарын жаңаша бағамдауға түбегейлі жол ашты. Күні кеше «ұлтшыл» деп айыптауға негіз болған тоталитарлық жүйе қасандықтардан арылу талабы ұлттың өзін өзі тануына мүмкіндік беріп отыр.

Осы бағыттағы өзекті мәселелерді одан әрі зерттеу теориялық және практикалық тұрғыдан өзекті болып қала береді. Қазіргі заманғы жаһандану үрдісінде ұлттық құндылықтарды сақтап қалудағы стереотиптердің атқаратын ролін түсіну және нақты көрсету қажет. Жағымсыз стереотиптерден туындаған оң немесе қайшылықтарды жою мүмкіндіктерін анықтау барынша маңызды.

Ғылыми мақала 2020-2022 жылдарға арналған ғылыми жобалар бойынша іргелі және қолданбалы ғылыми зерттеулерді гранттық қаржыландыру бойынша АР08053219 «Түркі фольклорын жаңа гуманитарлық білім аясында зерттеу» жобасын іске асыру аясында дайындалды.

Әдебиеттер тізімі

Агафий. О царствовании Юстиниана / пер., статья и примеч. М.В. Левченко. М.-Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1953. 232 с.

Аймаганбетова О.Х. Кросс-культурное исследование структуры межэтнических отношений: Социально-психологический аспект. Алматы: Нурпресс, 2006. 236 с.

Алибек С.Н., Косанбаев С.К., Бегалиева А.К. Этнология Казахстана: история и современность. Монография. Алматы, 2018. 155 с.

Аммиан Марцеллин. Римская история / перевод с латинского Ю.А. Кулаковского и А.И. Сонни. М.: АСТ: Ладомир, 2005. 631 с.

Анайбан З.В., Маннай-оол М.Х. Происхождение тувинцев. История вопроса [Электронный ресурс] // Новые исследования Тувы. Электр. журнал. 2013, № 3. URL: https://www.tuva.asia/journal/issue_19/6487-anayban-mannayool.html (дата обращения: 28.01.2021).

Ананьева К.И., Басюл И.А., Демидов А.А., Товуу Н.О. Авто- и гетеростереотипы тувинцев и коми: анализ соответствия // Экспериментальная психология. 2020. Том 13. № 2. С. 121–138.

Андрейченко А.А., Присяжная А.Д., Фонтанецкая Е.Г. Этнические стереотипы казахской и русской молодежи // Вопросы науки и образования. 2018. №16 (28). С. 16–23.

Великая Степь в античных и византийских источниках: Сборник материалов/составление и редакция Александра Николаевича Гаркавца. Алматы: Баур, 2005. 1304 с.

Геродот. История в девяти книгах / перевод и примечания Г.А. Стратановского, под общей редакцией С.Л. Утченко. Ленинград: Изд-во Наука, 1972. 600 с.

Го юй (Речи царств) / Пер., вступление (стр. 3–22) и прим. В.С. Таскина. Отв. ред. М.В. Крюков. М.: Наука (ГРВЛ), 1987. 472 с.

Донгак В.С. Этническая идентичность тувинцев и хакасов в сравнительном плане // Современные этнические процессы на территории Центральной Азии: проблемы и перспективы: сборник материалов второй Международной научно-практической конференции, посвященной 25-летию со дня образования исторического факультета Тувинского государственного университета (г. Кызыл, 17-18 октября 2019 г.). Кызыл: Изд-во ТувГУ, 2019. С. 43–48.

Ламажаа Ч.К. Национальный характер тувинцев. М.; СПб.: Нестор-История, 2018. 240 с.

Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности Монголии и Киргизии. М.-Л.: 1959. 112 с.

Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. Тексты и исследования. М.-Л.: 1951. 451 с.

Ооржак Л.Н. Влияние национально-психологических особенностей тувинцев на взаимоотношения в коллективе // Психология. Историко-критические обзоры и современные исследования. 2019. Т.8. № 5А. С. 38-47.

Пигулевская Н.В. Сирийские источники по истории народов СССР / отв. редактор В.В. Струве. М.; Л.: Издательство Академии наук СССР, 1941. 170 с.

Стефаненко Т.Г. Этнопсихология. М.: Институт психологии РАН, «Академический проект», 1999. 320 с.

Страбон География. [Электронный ресурс]. URL: <http://ancientrome.ru/antlitrt/t.htm?a=1260070000#4-6>, (дата обращения: 10.10.2020).

Таскин В.С. Материалы по истории сюнну (по китайским источникам). М.: Наука, 1968. 178 с.

Тахтаджян С. А. Скифы Эфора: источники идеализации: автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.14 / Санкт-Петербург. ун-т. Санкт-Петербург, 2001. 27 с.

Тощенко Ж.Т., Хухорева О.Н. Стереотип // Тезаурус социологии. Тематический словарь-справочник / Под ред. Тощенко Ж.Т. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. 487 с.

Широкова Н.С. Идеализация варваров в античной литературной традиции // Античный полис. Вып. V. Л.: 1979. С. 124-138.

References

Agafiy. O tsarstvovanii Yustiniana (On the reign of Justinian) / per., stat'ya i primech. M.V.Levchenko. M.; L.: Izd-vo Akademii nauk SSSR, 1953. 232 s. [In Russian].

Aymaganbetova O.Kh. Kross-kul'turnoye issledovaniye struktury mezhetnicheskikh otnosheniy (Cross-cultural study of the structure of interethnic relations): Sotsial'no-psikhologicheskiiy aspekt. Almaty: Nurpress, 2006. 236 s. [In Russian].

Alibek S.N., Kosanbayev S.K., Begaliyeva A.K. Etnologiya Kazakhstana: istoriya i sovremennost (Ethnology of Kazakhstan: history and modernity). Monografiya. Almaty, 2018. 155 s. [In Russian].

Ammian Martsellin. Rimskaya istoriya (Roman History) / perevod s latinskogo YU.A. Kulakovskogo i A.I. Sonni. M.: AST: Ladomir, 2005. 631 s. [In Russian].

Anayban Z.V., Mannay-ool M.KH. Proiskhozhdeniye tuvintsev. Istoriya voprosa (The origin of the Tuvans. Background of the issue) / [Elektronnyy resurs] // Novyye issledovaniya Tuvy. Elektr. zhurnal. 2013, № 3. URL: https://www.tuva.asia/journal/issue_19/6487-anayban-mannayool.html (data obrashcheniya: 28.01.2021). [In Russian].

Anan'yeva K.I., Basyul I.A., Demidov A.A., Tovuu N.O. Avto - i geterostereotipy tuvintsev i komi: analiz sootvetstviya (Auto - and heterostereotypes of Tuvans and Komi: correspondence analysis) // Eksperimental'naya psikhologiya. 2020. T. № 2. S. 121–138. [In Russian].

Andreychenko A.A., Prisyazhnaya A.D., Fontanetskaya Ye.G. Etnicheskiye stereotipy kazakhskoy i russkoy molodozhi (Ethnic stereotypes of Kazakh and Russian youth) // Voprosy nauki i obrazovaniya. 2018. №16 (28). S.16–23. [In Russian].

Velikaya Step'v antichnykh i vizantiyskikh istochnikakh (The Great Steppe in ancient and Byzantine sources): Sbornik materialov/sostavleniye i redaktsiya Aleksandra Nikolayevicha Garkavtsa. Almaty: Baur, 2005. 1304 s. [In Russian].

Herodot. Istoriya v devyati knigakh (Herodotus. History in nine books) / perevod i primechaniya G.A. Stratanovskogo, pod obshchey redaktsiyey S.L. Utchenko. Leningrad: Izd-vo Nauka, 1972. 600 s. [In Russian].

Go yuy (Rechi tsarstv) (Guo yu (Speeches of the Kings) / Per., vstupleniye (str. 3–22) i prim. V.S. Tаскина. Отв. ред. М.В. Крюков. М.: Наука (ГРВЛ), 1987. 472 с. [In Russian].

Dongak V.S. Etnicheskaya identichnost' tuvintsev i khakasov v sravnitel'nom plane (Ethnic identity of Tuvans and Khakas in comparative terms) // Sovremennyye etnicheskiye protsessy na territorii Tsentral'noy Azii: problemy i perspektivy: sbornik materialov vtoroy Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, posvyashchennoy 25-letiyu so dnya obrazovaniya istoricheskogo fakul'teta Tuvinskogo gosudarstvennogo universiteta (g. Kyzyl, 17-18 oktyabrya 2019 g.). Kyzyl: Izd-vo TuvGU, 2019. S. 43–48. [In Russian].

Lamazhaa CH.K. Natsional'nyy kharakter tuvintsev (National character of Tuvans). M.; SPb.: Nestor-Istoriya, 2018. 240 s. [In Russian].

Malov S.Ye. Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti Mongolii i Kirgizii (Monuments of ancient Turkic writing in Mongolia and Kyrgyzstan). M.-L.: 1959. 112 s. [In Russian].

Malov S.Ye. Pamyatniki drevnetyurkskoy pis'mennosti. Teksty i issledovaniya (Monuments of ancient Turkic writing. Texts and research). M.-L.: 1951. 451s. [In Russian].

Oorzhak L.N. Vliyaniye natsional'no-psikhologicheskikh osobennostey tuvintsev na vzaimootnosheniya v kollektive (The influence of the national-psychological characteristics of Tuvans on the relationships in the team) // Psikhologiya. Istoriko-kriticheskiye obzory i sovremennyye issledovaniya. 2019. T.8. №5A. S. 38-47. [In Russian].

Pigulevskaya N.V. Siriyskiye istochniki po istorii narodov SSSR (Syriac sources on the history of the peoples of the USSR) / otv. redaktor V. V. Struve. M.; L.: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 1941. 170 s. [In Russian].

Stefanenko T.G. Etnopsikhologiya (Ethnopsychology). M.: Institut psikhologii RAN, «Akademicheskiy proyekt», 1999. 320 s. [In Russian].

Strabon Geografiya (Geography). [Elektronnyy resurs]. URL: <http://ancientrome.ru / antlitr/t.htm?a=1260070000#4-6>, (data obrashcheniya: 10.10.2020).

Taskin B.C. Materialy po istorii syunnu (po kitayskim istochnikam) (Materials on the history of Xiongnu (according to Chinese sources). M.: Nauka, 1968. 178 s. [In Russian].

Takhtadzhyan S. A. Skify Efora: istochniki idealizatsii (The Scythians of Ephor: Sources of idealization): avtoreferat dis. ... kandidata filologicheskikh nauk: 10.02.14 / Sankt-Peterburg. un-t. Sankt-Peterburg, 2001. 27 s. [In Russian].

Toshchenko ZH.T., Khukhoreva O.N. Stereotip (The stereotype) // Tezaurus sotsiologii. Tematicheskiy slovar'-spravochnik / Pod red. Toshchenko ZH.T. M.: YUNITI-DANA, 2009. 487 s. [In Russian].

Shirokova N.S. Idealizatsiya varvarov v antichnoy literaturnoy traditsii (The Idealization of barbarians in the Ancient Literary Tradition) // Antichnyy polis. Vyp. V. L.: 1979. S. 124-138. [In Russian].

**МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENTS**

**ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ
SOURCE STUDING AND HISTORIOGRAPHY**

Мұхатова О.Х. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1920-1930-ЖЫЛДАРДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ ТАРИХЫНЫҢ ТАРИХНАМАСЫ.....	5
Сактаганова З.Г., Коровушкин Д.Г., Байгожина Г.М. СОВЕТСКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА В КАЗАХСКОЙ ССР В 1946-1991 ГГ.: ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ.....	15
Нурғалиева А.М. МЕСТА ПАМЯТИ БЛИЖНЕГО ЗАРУБЕЖЬЯ, СВЯЗАННЫЕ С КУРМАНГАЗЫ САҒЫРБАЙҰЛЫ.....	24
Шашаев Ә.Қ., Мақсұтова А.Ә., Тлеубаев Ш.Б., Мамраимов С.Д. М.Х. ДУЛАТИДИҢ «ТАРИХ-И-РАШИДИ» ШЫҒАРМАСЫ – МОҒОЛСТАН ТАРИХЫНЫҢ ДЕРЕК КӨЗІ (XIV Ғ. ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ – XVI Ғ. БІРІНШІ ЖАРТЫСЫ).....	32

**ОРТА ҒАСЫРЛАР ТАРИХЫ
СРЕДНЕВЕКОВАЯ ИСТОРИЯ
MEDIEVAL HISTORY**

Каримов Н.И. ИЗ ИСТОРИИ ИСЛАМИЗАЦИИ ТЮРКОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ.....	41
--	----

**ЖАҢА ЗАМАН ТАРИХЫ
НОВАЯ ИСТОРИЯ
NEW HISTORY**

Қабылдинов З.Е., Тілеубаев Ш.Б., Тылахметова А.С., Әбсадық А.А. XVIII ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ СУЛТАНДАРЫНЫҢ ҚОҒАМДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ (РЕСЕЙЛІК ЖАҢА МҰРАҒАТ ДЕРЕКТЕРІ НЕГІЗІНДЕ).....	50
Султанғалиева Г.С. ОБРАЗ ДИНАСТИИ БЕКМУХАМЕДОВЫХ В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ КАЗАХСКОЙ СТЕПИ (XIX – НАЧАЛО XX ВВ.).....	59
Kuanbay O.B. THE COLONIAL POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE IN RELATION TO THE KAZAKHS OF THE WEST SIBERIAN GOVERNORSHIP IN ARCHIVAL DOCUMENTS (II HALF OF XIX C.).....	67
Далаева Т.Т. СОЦИАЛЬНЫЕ И КАРЬЕРНЫЕ СТРАТЕГИИ СЕМЬИ ДЖАИКПАЕВЫХ НА СЛУЖБЕ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В XIX – НАЧ. XX ВВ.....	74

**КЕҢЕС ДӘУІРІ ТАРИХЫ
ИСТОРИЯ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА
SOVIET PERIOD HISTORY**

Муканова Г.К., Байжуманова З.Б. АХМЕТ БАЙТУРСЫНОВ И СМАГУЛ САДВОКАСОВ: КОНСЕНСУС В ПОИСКАХ НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ.....	84
---	----

Абдулина А.Т.ВОСПОМИНАНИЯ ОЧЕВИДЦЕВ О ГОЛОДЕ 1930-х гг. В КАЗАХСТАНЕ:
ВОПРОСЫ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ И ОТРАЖЕНИЕ ПОВСЕДНЕВНОСТИ.....92**Стамшалов Е.И.**ЖЕТИСУДАҒЫ АСТЫҚ ДАЙЫНДАУ НАУҚАНЫ
ЖӘНЕ ҰЛТАРАЛЫҚ ҚАҚТЫҒЫСТАР КӨРІНІСТЕРІ (1928-1932 ЖЖ.).....100**Қозыбаева М.М., Бекенова А.А.**ҚАЗАҚ БОСҚЫНДАРЫ XX Ғ. 30-ШЫ ЖЖ.
БАСЫНДА БАТЫС СІБІРДЕ: БЕЙІМДЕЛУ ЖӘНЕ ОРНАЛАСУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....110**Нурмухамбетов А.А.**ҚАЗАҚСТАННЫҢ БІЛІМ БЕРУ ҚЫЗМЕТІ САЛАСЫН
ДАМУЫНДА XX ҒАСЫРДЫҢ 20-30 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ НЕГІЗГІ ҮРДІСТЕРІ.....118**Құдайбергенова А.И., Байдалы Р.Ж.**МАҒЫСТАУ ӨңІРІНДЕГІ АШТЫҚ ПЕН БОСҚЫНШЫЛЫҚ
(1920 Ж. СОҒЫ - 1930 Ж. БАСЫ).....126**Сактаганова З.Г.**ПОЛИТИЧЕСКИЕ РЕПРЕССИИ В КАЗАХСТАНЕ В 1920-1980-Е ГГ. :
ЭТАПЫ, ПОСЛЕДСТВИЯ И ПРОБЛЕМЫ РЕАБИЛИТАЦИИ.....136**Камалов А.К.**МИГРАЦИЯ 1950-1970-ГГ. ИЗ КИТАЯ В КАЗАХСТАН:
ФАКТОРЫ И ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ.....144**Аяган Б.Г.**ВЫБОРЫ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕСТРОЙКИ М.С. ГОРБАЧЕВА.
ИЗБРАНИЕ ПЕРВЫМ СЕКРЕТАРЕМ ЦК КОМПАРТИИ КАЗАХСТАНА Н.А. НАЗАРБАЕВА.....153

**ЭТНОЛОГИЯ ЖӘНЕ АРХЕОЛОГИЯ
ЭТНОЛОГИЯ И АРХЕОЛОГИЯ
ETHNOLOGY AND ARCHEOLOGY**

Кішкенбаева Ж.Қ., Маслов Х.Б., Қозыбаева М.М.ТАРИХИ РЕТРОСПЕКТИВАДАҒЫ ЕУРАЗИЯНЫҢ КӨШПЕЛІ
ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ БІРЕГЕЙЛІГІ МЕН ЭТНИКАЛЫҚ СТЕРЕОТИПТЕРІ
(ТУВАЛЫҚТАР МЕН ҚАЗАҚТАРДЫҢ МЫСАЛЫНДА).....163

**ДҮНИЕЖҮЗІ ТАРИХЫ
ВСЕМИРНАЯ ИСТОРИЯ
HISTORY OF THE WORLD**

Ем Н.Б.ОПЫТ БРАЧНОЙ МИГРАЦИИ В ЮЖНУЮ КОРЕЮ
В НАЧАЛЕ XXI ВЕКА (ТЕОРИЯ ОБМЕНА РУССКОЯЗЫЧНЫХ ЖЕНЩИН СНГ).....172**Көкебаева Г.К.**

«ТҮРКІСТАН ҰЛТТЫҚ БІРЛЕСТІГІНІҢ» ЕУРОПА ЕЛДЕРІНДЕГІ ҚЫЗМЕТІ.....182

**ҒЫЛЫМИ ӨМІР
НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ
SCIENTIFIC LIFE**

Кумеков Б.Е. Каримова Р-Б.У.МЕЖДУ ТЮРКОЛОГИЕЙ И КИТАЕВЕДЕНИЕМ:
ТВОРЧЕСКАЯ БИОГРАФИЯ ДОКТОРА ИСТОРИЧЕСКИХ НАУК А.К. КАМАЛОВА
(К 60-ЛЕТИЮ УЧЕНОГО).....189

Басуға 23.09. 2021 қол қойылды

Шартты баспа табағы –12,5

Офсеттік басылым

Таралымы 150 дана.

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты, «Отан тарихы»
журналының редакциясында басылды